

Studiemiddag zaterdag 5 oktober 2002

"Een mens te zijn op aarde in deze wereldtijd"

Een lezing over de bijdrage van de franciscaanse spiritualiteit aan de oplossing van de hedendaagse milieucrisis

Inleider: Koos Leemker, op basis van zijn proefschrift

Inleiding

Milieuproblemen zijn zo oud als de mensheid. Ze vloeien voort uit de wijze waarop wij omgaan met onze natuurlijke omgeving.

Als mensen voedsel verbouwen, het daarna consumeren en het natuurlijke afval weer aan de aarde teruggeven, is er niets aan de hand. Dat afval is goede mest en wordt vanzelf wel afgebroken en in de bodem opgenomen.

In de huidige megasteden, zoals Mexico-stad, Bombay of Tokio, is het wel even anders gesteld met het afvalprobleem. En wat te denken van allerlei kunststoffen die niet of moeilijk af te breken zijn en vaak achteloos in de natuur terecht komen?

Er zijn honderden voorbeelden te noemen: bio-industrie, kankerverwekkende stoffen in allerlei producten, lucht-, water- en bodemverontreiniging, etc.

Ook in de middeleeuwen werd het milieu geweld aangedaan. De hygiënische toestanden in de steden bijvoorbeeld waren vaak erbarmelijk. De gevolgen bleven niet uit: besmettelijke ziektes, zoals de pest, eisten vele slachtoffers. Toch was de omvang en de intensiteit van deze milieuvervuiling beperkt. Dat had ook te maken met de geringe bevolkingsdichtheid in die tijd.

De aantasting van ons milieu is in de moderne tijd echter zo ernstig en zo omvangrijk geworden, dat natuurlijk herstel nauwelijks of niet meer mogelijk is. De natuur komt dan zelf op het spel te staan en we kunnen spreken van een milieucrisis. Volgens vele geleerden zitten we in een dergelijke milieucrisis met mondiale gevolgen. In 1972 werd dit al geconstateerd door de bekende Club van Rome in het rapport "Grenzen aan de groei".

Lezing van dergelijke studies én mijn toen nog beperkte kennis van Franciscus van Assisi en zijn omgang met de natuur, vormden de aanleiding voor het onderzoek, waarin ik in 1996 ben begonnen en dat geleid heeft tot het proefschrift, waar het vandaag over gaat.

Ingrediënten en fasen

Mensbeeld, natuurbeeld, Godsbeeld, Milieucrisis en de actualiteit, Franciscus van Assisi en de franciscaanse milieuspiritualiteit. Dat zijn de ingrediënten van deze studie.

Het onderzoek valt in drie fasen uiteen met elk een eigen vraagstelling:

Deel I: Mensbeeld en milieucrisis

Ligt het moderne mensbeeld van de westerse cultuur aan de wortel van de hedendaagse milieucrisis? Dat is de centrale vraag van het omvangrijke eerste deel.

Deel II: Het mensbeeld van Franciscus van Assisi

Welk mensbeeld komt naar voren uit de Geschriften van Franciscus en de vroeg-franciscaanse bronnen en wat zegt dat mensbeeld over de verhouding tussen mensen en overige schepselen? In het tweede deel ligt het accent dus op Franciscus in zijn tijd en omgeving.

Deel III: Franciscaanse milieuspiritualiteit

In hoeverre en op welke wijze kan het franciscaanse mensbeeld en de spiritualiteit die daaruit voortvloeit, een bijdrage leveren aan de oplossing van de hedendaagse milieucrisis. Deze fase legt dus een verbinding tussen de eerste en de tweede fase van het onderzoek. Is de eerste fase vooral diagnostisch, de tweede fase sterk gericht op bronnenstudie, de derde fase raakt de actualiteit en is sterk toekomstgericht. Er worden ideeën aangedragen voor een andere mentaliteit, een vernieuwde geest tot behoud van Moeder Aarde, ook voor de komende generaties.

Zo'n milieuspiritualiteit kan vanuit verschillende perspectieven worden ontwikkeld, vanuit de benedictijnse of dominicaanse traditie, vanuit het feminisme, of vanuit de boeddhistische traditie. Ik heb gekozen voor de franciscaanse invalshoek.

Op elk van de drie fasen ga ik nader in, maar ik zal vooral het accent leggen op de tweede en derde fase, waarin Franciscus en de franciscaanse milieuspiritualiteit centraal staan.

Deel I: Mensbeeld en milieucrisis

Eerst iets over het eerste deel, waarin op een aantal relevante aspecten 2000 jaar westerse cultuurgeschiedenis wordt doorgelicht ten aanzien van de relatie mens en natuur. Hoe hebben mensen in de loop van de tijd tegen de natuur aangekeken?

Begonnen wordt met de verhalen over het begin uit het boek Genesis: het scheppingsverhaal en het paradijsverhaal. U allen wel bekend. Vervolgens komen de wortels van het christendom aan de orde: het joodse scheppingsgeloof en het Griekse natuurdenken. Te beginnen met het nieuwe Testament wordt de lijn via de Kerkvaders doorgetrokken naar de Hoogcholastiek (met belangrijke figuren als Thomas van Aquino en Bonaventura) in de middeleeuwen. Voor de stelling dat de verhouding tot de natuur binnen het christendom mogelijkerwijze de oorzaak is van de huidige milieucrisis, valt geen sluitend bewijs te leveren. Er zijn wel sporen te vinden van een zeker scheidingsdenken tussen mens en natuur, tussen stof en geest, tussen ziel en lichaam, tussen hemel en aarde. Het stoffelijke, het lichamelijke, het aardse is ondergeschikt aan het geestelijke, hemelse. In sommige opvattingen is zelfs sprake van verachting van het lichamelijke en aardse. Maar het gaat mijns inziens te ver om te beweren dat hierin de wortel van de huidige milieucrisis is te vinden. Daarvoor zitten er in het christelijke scheppingsgeloof toch te veel positieve elementen voor onze omgang met de natuur.

Ons westers wereldbeeld en mensbeeld zijn door de opkomst van de moderne natuurwetenschap met al haar ontdekkingen drastisch veranderd. In bepaalde zin heeft het christendom aan de desacralisering (ontheiliging) van de natuur bijgedragen. Wie gelooft nog in weergoden, wie ziet de zon, de maan of de sterren nog als goden. Dergelijke vormen van mythologie zijn verdwenen en daarmee is het menselijk leven bevrijd van onnodige angsten. De kerstening van de cultuur en de bloei van de natuurwetenschappen hebben bijgedragen aan het menselijk geluk op aarde.

Het keerpunt ligt in de 17e eeuw: de mens wordt niet meer door de natuur bedreigd, maar de mens gaat vanaf nu steeds meer de natuur bedreigen, om het zwart-wit te formuleren.

De natuur wordt steeds meer ding, instrument, onderwerp van wetenschappelijke kennis en technische manipulatie. De kosmos wordt een blind werkend mechanisme, waarop allerlei wiskundige formules en berekeningen van toepassing zijn. De natuur wordt steeds minder een sacrale werkelijkheid met normen en waarden. De natuur wordt ondergeschikt aan de mens: ze wordt als het ware de slavin van de mens.

Daarbij gaat het verschijnsel "schaarste" een grote rol spelen. Aan de natuur zijn grenzen te stellen, maar niet aan de menselijke behoeften. Die zijn grenzeloos. Dat roept niet alleen spanningen op, maar kan gemakkelijk leiden tot oorlog. De een wil meer van de natuurlijke voorraad profiteren dan de ander. Die wedijver om rijkdom levert haat en strijd op en dat verergert de kloof tussen arm en rijk in de wereld. De conclusie moet zijn, dat de schaarste uiteindelijk niet door de natuur wordt veroorzaakt, maar door de mens.

Een derde element rond dit keerpunt is de opkomst van de economisch-kapitalistische mentaliteit met termen als markteconomie, winstprincipe, nuttigheid, groeiend individualisme. Gaandeweg vervreemdt de mens van de natuur door de voortgaande arbeidsdeling, de industriële ontwikkeling, de groei van de steden. Ook vervreemdt de mens gemakkelijk van zichzelf en zijn medemens doordat arbeid niet alleen meer dient voor de bevrediging van levensbehoeften, maar ook voor winst, meer geld, kapitaalsvermeerdering. Een ernstige aantasting van het milieu is het gevolg.

De twintigste eeuw laat in het westen een groot geloof in de vooruitgang zien. De vooruitgang van de wetenschap, de enorme technische ontwikkelingen en de groei van het economisch kapitalisme zijn dé componenten van deze vooruitgang in het westen.

Alles lijkt maakbaar, maar economische groei betekent zeker niet altijd duurzame ontwikkeling. De toename van de bevolking in de laatste eeuwen (ook mondiaal gezien) staat op gespannen voet met het enorme streven naar consumptie. Globalisering van het westers consumptiepatroon leidt mijns inziens tot een ecologische ramp. Veronderstel bijvoorbeeld, dat in India per hoofd van de

bevolking evenveel auto's zouden rijden als in Nederland. Of dat Chinezen evenveel zouden reizen als wij Nederlanders. Toch kunnen we anderen niet het recht ontzeggen.

Aan het begin van de 21e eeuw zou het vooruitgangsoptimisme wel eens kunnen omslaan in pessimisme. Is alles werkelijk maakbaar? Is de aarde wel onbegrensd? De wereld is razend, maar waar hollen we naar toe? Zijn de grenzen aan de groei bereikt of zijn zij al voorbij? Ik som een aantal milieu-negatieve effecten op met mondiale uitstraling:

- de aarde als broeikas: bedreiging van het klimaat door temperatuurverhoging
- als gevolg van CO₂-uitstoot (agendapunt in Kyoto en onlangs in Johannesburg)
- stijging van de zeespiegel
- aantasting van de ozonlaag
- zure regen
- vervuiling van de kustwateren
- verlies van grond door verwoestijning als gevolg van ontbossing en door verstedelijking en industrialisatie
- uitsterven van planten- en diersoorten
- toenemende mobiliteit in het verkeer: luchtvervuiling
- toename van de kloof tussen arm en rijk: consumptiementaliteit en concurrentiestrijd
- toenemende onvrede onder de volkeren en angst voor oorlog

Vanaf de tweede helft van de 20e eeuw is een begin van een ommekeer te constateren in grondhouding en spiritualiteit met betrekking tot het milieu.

De milieubeweging ontstaat. Er groeien verschillende vormen van ecologische spiritualiteit. Enkele wetenschappers pleiten voor een economie van het genoeg.

Het CDA bijvoorbeeld spreekt over rentmeesterschap als het gaat over omgang met natuur en milieu. Verder wil ik attenderen op de grote wereldconferenties over het milieu in Rio, Kyoto en onlangs in Johannesburg.

Mensbeelden

Deel I levert een drietal mensbeelden op:

- Het religieuze mensbeeld van de middeleeuwen
- Het economisch-kapitalistische mensbeeld van de moderne tijd
- Het postmoderne mensbeeld

Het economisch-kapitalistische mensbeeld van de moderne tijd is mijns inziens de grondoorzaak van de hedendaagse milieucrisis.

Hoe komt de (post)moderne mens over de milieucrisis heen?

Kan Franciscus van Assisi en zijn spiritualiteit ons verder helpen? Zijn respectvolle omgang met de natuur, opgevat als schepping van God, zie ik als een spiritueel voorbeeld voor ons mensen van deze tijd.

Deel II: Het mensbeeld van Franciscus van Assisi

In deel II wordt aan de hand van drie hoofdthema's het mensbeeld van Franciscus beschreven: De mens als "beeld van God", de mens als schepsel en de mens naast andere schepselen. Op elk van deze drie thema's ga ik kort in.

Franciscus heeft de overtuiging, dat God de Schepper is van hemel en aarde. Hij sluit zich hier aan bij het joods-christelijk scheppingsgeloof. Bij hem staat centraal het gelovig besef, dat alles van God afkomstig is en daarom van Hem afhankelijk. De aarde, de levende en de dode natuur, alles is gave van God. Zelfs ons eigen mens-zijn is in de volle betekenis van het woord niet 'van ons'. Deze levensovertuiging heeft bij Franciscus geleid tot een andere omgang met de natuur. De manier van leven na zijn bekering is daar een unieke demonstratie van. Dat licht op uit zijn Geschriften en andere vroeg-franciscaanse bronnen, zoals Thomas van Celano of de kleurrijke Fioretti.

Het Godsbeeld associëert Franciscus sterk met het vaderbeeld: de vader die scheidt en zorgdraagt. Daarom zijn wij kinderen van dezelfde vader en dus elkaars broeders en zusters. Die broederschap

en zusterschap trekt hij door naar heel de geschapen werkelijkheid: broeder zon, zuster aarde, broeder vuur en zuster water.

Een tweede element in zijn geloofsovertuiging is de gedachte, dat de mens nauw verbonden is met God. God werkt zodanig in mensen, dat zij iets uitstralen van het goddelijke: de mens is 'imago Dei', beeld van God, althans dat zou hij moeten zijn, want vaak maakt hij die hoge verwachting niet waar in de ogen van Franciscus.

Franciscus past het woord 'beeld' ook toe op Jezus. Naar het lichaam is Jezus aan ons gelijkvormig geworden. De inwoning van de Geest, die Christus bezielde, bezielt ook ons, zodat we kinderen van God genoemd kunnen worden. Doordat de mens beeld van God is, is hij tot het goede in staat en kan hij leven naar Gods bedoelingen.

In de praktijk komt daar vaak niet veel van terecht, zoals in Vermaning 5 staat geschreven:

*Houd voor ogen, gij mens,
op welke verheven hoogte de Heer God u geplaatst heeft,
want Hij heeft u geschapen en gevormd
tot een beeld van zijn geliefde Zoon naar het lichaam
en tot een gelijkenis naar de geest. (vgl. Gn 1,26)
En alle schepselen die onder de hemel zijn,
dienen, kennen en gehoorzamen naar hun aard
hun Schepper beter dan gij.
(vers 1 en 2)*

Alles is door God geschapen, maar alle schepselen stralen door hun schoonheid en ongereptheid ook iets uit van de Schepper. Er is dus sprake van wederkerigheid of een spiegel-effect: in de schepping kunnen we iets herkennen van de Schepper. De mens dient daarom uit dankbaarheid Gods lof te zingen en al het geschapene tot in de kleinste details met respect en bewondering tegemoet te treden.

Franciscus verlangt terug naar de paradijselijke toestand van vóór de zondeval, maar weet dat de mens in een zwakke, van God afhankelijke positie verkeert.

Alleen de liefde van God kan de mens redden, hem tot vergeving brengen en tot stichten van vrede naar het voorbeeld van Jezus van Nazareth. In het voetspoor van Jezus wil Franciscus radicaal leven. Zijn armoede-ideaal en onvoorwaardelijke gehoorzaamheid zijn vanuit dat streven verklaarbaar.

Franciscus heeft in zijn leven de ontdekking gedaan, dat tekenen van God bij uitstek te vinden zijn: in Jezus, in ieder mens als beeld van God, met name in de ongeziene, verachte en vernederde, én in de natuur als spoor naar God. Door deze tekenen te leren verstaan heeft hij de weg naar God gevonden.

Het tweede hoofdthema is 'de mens als schepsel'.

Daarbij komen onderwerpen aan de orde als: de kwetsbare mens met zijn broosheid en behoeftigheid, en de symboliek van de naaktheid; de wereld verlaten, het lichaam haten en leven in gehoorzaamheid. Het zou te ver voeren om in dit kader op al deze onderwerpen in te gaan. Een enkel woord hierover.

Als schepsel van God kan de mens getypeerd worden als een afhankelijk en dus kwetsbaar wezen. Zijn levensopdracht is in de ogen van Franciscus (in de ogen van iedere christen kun je zeggen) terug te keren naar zijn Schepper. Daarvoor is nodig, dat de mens de wereld verlaat, God gehoorzaamt en zijn lichaam haat. Zo'n levensovertuiging heeft grote consequenties voor het leven van alledag, namelijk eigen menselijk tekort accepteren, de ander dragen en verdragen, met name bij gebrek, ziekte of verdrukking, afzien van eer, macht en bezit, beteugelen van ijdelheid en hoogmoed. Die wereld wil Franciscus verlaten en die negatieve aspecten van onze lichamelijke haat hij. De confrontatie met de melaatse, het openslaan van het evangelieboek op markante plaatsen, het sprekende kruis van San Damiano, al die gebeurtenissen hebben Franciscus enorm geïnspireerd om zijn levensweg te gaan, de weg van het evangelie. Die weg is voor hem uiteindelijk een mystiek weg geworden naar de hemelse Vader. De stigmatisatie op de berg La Verna in 1224 is daar het zichtbare teken van.

Als derde en laatste thema in dit deel wordt de mens geplaatst naast andere schepselen, een kernthema waar het gaat om de relatie mens en natuur. Het "Loflied van de schepselen" of Zonnelied (een gedicht dat behoort tot de wereldliteratuur) is daar de mooiste illustratie van. Daaruit spreekt verbondenheid, zoals in familiale relaties. Natuurbeleving is voor Franciscus gelijk aan

geloofsbeleving. Al zijn Gechriften zijn doorspekt met bijbelcitataten. Dat zegt iets over zijn kennis van de H.Schrift, maar vooral iets over zijn geloofsovertuiging als christen en als trouwe volgeling van de Kerk.

Kenmerkend voor de spiritualiteit van Franciscus is ook het beeld van 'moeder'. Behalve het moederbeeld als voorbeeld komt ook sterk het beeld naar voren van Moeder-aarde: de aarde als moeder, die ons draagt en voedt, de aarde die kleurige bloemen en kruiden voortbrengt, maar ook de aarde met haar natuurlijke schuilplaatsen, waar Franciscus regelmatig gebruik van maakte: dicht bij de natuur. Tenslotte spreekt hij over de 'schijngoederen van deze wereld'. Dat slaat op materiële goederen, maar ook op het hebben van macht of het streven naar roem. De mens heeft grenzeloze behoeften - we hoeven vandaag de dag maar om ons heen te kijken in onze consumptiemaatschappij - , maar Franciscus vraagt zich af wat onze primaire levensbehoeften zijn. Eten en drinken, kleding en een dak boven je hoofd. Dat is genoeg. De rest is onbelangrijk, want al dat bezit is maar een bron van onenigheid en twisten. Bovendien moeten al die bezittingen verdedigd worden en dat leidt eerder tot onvrijheid dan tot vrijheid.

Heel duidelijk plaatst hij de hemelse schatten tegenover de aardse.

Eén aspect van zijn mensbeeld haal ik nog naar voren. Er is bij Franciscus sprake van gelijkwaardigheid tussen mensen en de overige schepselen, want allen komen voort uit Gods hand. In moderne terminologie uitgedrukt, gaat dit meer in de richting van partnerschap, dan van rentmeesterschap. De mens heeft echter wel een grote verantwoordelijkheid voor al het geschapene. Dat komt voort uit het feit dat alleen van de mens gezegd wordt, dat hij beeld van God is.

Deel III: Franciscaanse milieu-spiritualiteit

Ik ga over naar het derde deel: Milieuspiritualiteit vanuit franciscaans perspectief.

In onze tijd wordt vooral de menselijke ervaring gezien als de vindplaats voor spiritualiteit. Spiritualiteit wordt gevoed door de ervaringen, die mensen opdoen in hun omgang met de wereld, met de medemens en met zichzelf. Eigentijdse ervaringen met natuur en milieu horen daar duidelijk bij, zowel in positieve als in negatieve zin: de intense beleving van een natuurwandeling, b.v. in de bergen, of de confrontatie met overstromingen, zoals onlangs in Oost-Europa.

Door de toenemende individualisering en de complexiteit van de huidige samenleving verandert deze spiritualiteit voortdurend, evenals het daadwerkelijk handelen, dat uit die spiritualiteit voortvloeit. Milieuspiritualiteit is een kritisch antwoord op onze geïndustrialiseerde maatschappij met haar natuurwetenschappelijk en technisch klimaat. Deze hoog-industriële samenlevingen vind je met name in het noodelijk halfrond en zij hebben een omvangrijke en ingrijpende invloed op het milieu van heel de aarde.

Het ecologisch bewustzijn, dat in onze tijd bij verschillende groeperingen groeiende is, streeft naar verzoening tussen mens en natuur. Milieuspiritualiteit is wat dit betreft een tegenbeweging tegen de heersende mentaliteit en manier van leven van vele westerse mensen. Deze is sterk gericht op consumptie en materieel gewin.

Natuurlijk is er niets tegen een gelukkig bestaan met een zekere materiële welvaart, maar het lijkt erop dat de bomen tot de hemel groeien: overproductie en overconsumptie. Als die houding mondiaal wordt (en dat kan door de moderne communicatie heel gemakkelijk) leidt dat tot een ecologische ramp.

In vier tabellen heb ik het moderne mensbeeld tegenover het mensbeeld van Franciscus geplaatst, om die tegenstellingen, die spanningen te verduidelijken.

Het zijn nogal sterke zwart-wit overzichten om de verschillen duidelijk te maken.

Tabel 1: antropocentrisme-theocentrisme

<i>Het moderne mensbeeld</i>	<i>Mensbeeld van Franciscus</i>
Antropocentrisme	Theocentrisme
De mens als maker van zichzelf en de dingen	De mens geschapen naar Gods beeld
Eigen rationaliteit als maat	Jezus Christus en Zijn evangelie als maat
Bezitsdrang en toeëigening	Armoede-ideaal
Zelfverheffing en zelfgenoegzaamheid	Kwetsbaarheid en afhankelijkheid

Grenzeloosheid en verzekeringsdrang	Eindigheid en vergankelijkheid
Dwang en concurrentiestrijd	Onthechting en bevrijding

**Tabel 2: compartimentalisering van de werkelijkheid -
holistische benadering van de werkelijkheid**

<i>Het moderne mensbeeld</i>	<i>Mensbeeld van Franciscus</i>
Compartimentalisering van de werkelijkheid	Holistische benadering van de werkelijkheid
Chaotisch en gefragmenteerd wereldbeeld	De mythe van het aards paradijs
De aarde als werkplaats	De aarde als verblijf-plaats
De mens als bestuurder	De mens als bewoner
Natuur als verzameling objecten	Natuur als harmonische en ecologische eenheid
Despotische grondhouding	Houding van partnerschap
Scheidingsdenken	Verbondenheidsgevoel
Instrumentele benadering en verdinglijking	Kosmische verbroedering en verzustering
Verzakelijking en vervreemding	Affectieve relaties
Leegte en zinloosheid	Zinvolheid
Onverschilligheid	Verwondering
Oppervlakkigheid en vervlakking	Spirituele diepgang

Tabel 3: maakbaarheidsgeloof - alles is gave van God

<i>Het moderne mensbeeld</i>	<i>Mensbeeld van Franciscus</i>
Maakbaarheidsgeloof	Alles is gave van God
Uitputting van de natuurlijke hulpbronnen	Zorg voor de schepping
Behept met de kapitalistische geest	Open voor de inspiratie van Gods Geest
Beheersen en overheersen	Behouden en respecteren
Vooruitgangsgeloof	Teruggave aan God in dankbaarheid
Individualisme en onvrede	Solidariteit en vrede
Identificatie met de rijken en de machtigen	Identificatie met de armen en verdrukten
Activisme en technicisme	Getuigen en dienen

Tabel 4: materiële waarden - immateriële waarden

<i>Het moderne mensbeeld</i>	<i>Mensbeeld van Franciscus</i>
Materiële waarden	Immateriële waarden
Diesseits-gerichtheid	Jenseits-gerichtheid
Tijdelijke waarde	Eeuwigheidswaarde
Natuur als instrumentele nuttigheidswaarde	Natuur als intrinsieke waarde
Leven is 'hebben'	Leven is 'zijn'

Opvoeringssyndroom	Rust, stilte en bezinning
Gebruiken van de natuur	Genieten van de natuur
Mateloosheidsconcept	Mateloze mens
Consumeren	Soberheid, tevredenheid

Toelichting

Hoe Franciscus tegen de natuur aankeek en er mee omging valt af te leiden uit zijn Geschriften en de vroeg-franciscaanse bronnen, maar vanuit de franciscaanse traditie kan er eveneens sprake zijn van een bepaalde vorm van spiritualiteit. Deze houding en mentaliteit, deze spiritualiteit krijgt ook vorm in een bepaald taalgebruik.

Te onderscheiden zijn met name drie vormen van taalspel, die kenmerkend zijn voor de franciscaanse spiritualiteit:

- Het relationele taalspel: niet-menselijke schepselen worden gepersonifieerd door bijvoorbeeld te spreken van moeder aarde
- Het ludieke-contemplatieve taalspel: hier spreekt het gevoel en de verwondering een belangrijke rol, zoals tot uitdrukking kan komen in vieringen, feesten, liturgie.
- Het taalspel van de verbeelding: hier kan verwezen worden naar de viering van het kerstgebeuren in Greccio, zoals Franciscus dat heeft uitgebeeld. Het ruimtelijk karakter van het milieu wordt in sommige teksten uitgedrukt in termen van: paradijs, tuin, tempel, lichaam, huis.

Franciscaanse spirituele teksten ademen als het ware die sfeer.

Bronervaring en Grondinspiratie

Aan deze vorm van spiritualiteit ligt een bronervaring (een centrale ervaring, een kernervaring) ten grondslag: namelijk de ontmoeting van Franciscus met de melaatse. Dat zegt Franciscus zelf in het begin van zijn Testament:

*De Heer heeft mij, broeder Franciscus,
aldus het begin gegeven van een leven in boetvaardigheid:
toen ik in zonden leefde,
vond ik het erg bitter melaatsen te zien.
En de Heer zelf heeft mij tussen hen gebracht
en ik heb hun barmhartigheid bewezen.
En toen ik bij hen wegging,
was wat ik bitter vond
voor mij omgeslagen in zoetheid naar ziel en lichaam;
en toen ben ik een korte tijd zo gebleven
en heb de wereld verlaten.
(vers 1-3)*

Mijns inziens komt daar nog de ervaring bij - en deze is van belang voor de milieuspiritualiteit - dat God de Schepper is van hemel en aarde en dat Hem alle lof toekomt. Aan beide bronervaringen ontleent Franciscus zijn grondinspiratie, namelijk dat God de Gever is van alle goeds. Vanuit deze centrale waarde wordt zijn spiritualiteit opgebouwd. Zij is gefundeerd in het evangelie en voorgeleefd door Jezus van Nazareth. Daarom is het ook een christelijke spiritualiteit.

Uit deze grondinspiratie vloeien een aantal waarden voort, die kenmerkend zijn voor de spiritualiteit van Franciscus en die de respectvolle omgang met natuur en milieu dienen.

Deze waarden zie ik als richtingwijzers op onze levensweg:

- *Eerbied*
- *Nederigheid*
- *Zachtmoedigheid*
- *Geduld*

- *Broosheid*
- *Armoede*
- *Dienstbaarheid*
- *Vreugde*
- *Dankbaarheid*

Deze spirituele weg is een zuiver persoonlijke weg, maar de weg wordt wel gemakkelijker begaanbaar als wij bondgenoten ontmoeten met wie we die weg kunnen gaan. Ik ben blij dat ik er vandaag velen tref!

Alle componenten van deze franciscaanse milieuspiritualiteit heb ik in een model ondergebracht.

Slot

Mijn onderzoek eindigt met een paragraaf over milieuspiritualiteit-metterdaad. Spiritualiteit vraagt om actie, geestkracht moet gevolgd worden door daadkracht. Ik doe in mijn proefschrift enkele suggesties, maar hier zal ieder zijn of haar eigen keuzes moeten maken en accenten moeten leggen:

- *Liturgie*
- *vorming en onderwijs*
- *leefstijl en*
- *de natuur zelf als oefenplaats.*

Tenslotte zou ik willen benadrukken, dat het er uiteindelijk om gaat, dat wij ons leren verzoenen met de schepping. Brigitte Kleyn-Altenburger heeft dat mooi uitgebeeld in haar op glas geschilderde voorstelling van "verzoening".

Ik eindig met een korte tekst uit "Spiegel van volmaaktheid":

Broeder Zon en Broeder Vuur
*"Bij de dageraad, als de zon opkomt,
 zouden alle mensen God moeten prijzen,
 die de zon geschapen heeft omwille van ons,
 en die door de zon overdag licht aan onze ogen geeft.
 En als de nacht valt, zou iedereen
 God moeten prijzen om broeder vuur,
 Door wie Hij in het donker licht aan onze ogen geeft.
 Want wij zijn allen blind, en door deze twee broeders van ons
 geeft God licht aan onze ogen.
 Dus moeten wij bijzondere lof brengen aan onze Schepper
 om deze en andere schepselen die ons dag en nacht dienen."*

Nagesprek en discussie

De kernvraag aan de deelnemers van de studiedag was wat hen in het verhaal van Koos heeft geraakt. Hier volgt een kort verslag.

Sommigen verwonderen zich erover dat al in de Middeleeuwen iemand bezig is geweest met die relatie tussen God, mens en natuur, namelijk Franciscus van Assisi. Het verhaal van Koos mobiliseert de pijn van de mens die in de grote stad leeft en die het daar moet stellen met de warmte van de natuur in postzegelformaat.

Een ander voelt zich zeer geraakt door het Zonnelied, waarin het beeld naar voren komt van een Vader en een Moeder die de bron vormen waar broeders en zusters uit putten. Wij mensen zijn als broeders en zusters met de natuur verbonden.

Weer een ander voelt een soort gespletenheid tussen waarden als soberheid, armoede, verbondenheid enerzijds en hoe we als consument leven en worden aangesproken anderzijds. Die waarden roepen allerlei associaties op met ervaringen - uit de kindertijd - van betrokkenheid bij de

natuur. Ze raken aan een verlangen. Waar zijn we die betrokkenheid kwijt geraakt? Tegelijkertijd werpt dat bij een van de andere deelnemers weer andere vragen op. Hoe is die inspiratie van Franciscus op beleidsniveau vruchtbaar te maken? Op individueel niveau werkt die inspiratie wel door. Maar dat lijkt het collectieve niveau van maatschappelijke organisaties nauwelijks te bereiken. Dat wekt ongeduld en irritatie op. Bovendien gaan veranderingen, zeker waar het mentaliteit en leefstijl betreft, langzaam. Spiritualiteit vraagt een lange adem.

Verscheidene deelnemers vonden de franciscaanse 'waardenschaal' die Koos presenteerde heel boeiend en verhelderend. Franciscus is in zijn leven diep 'geraakt' door ervaringen die hem bij God en bij zichzelf brachten en die hem 'thuis' deden zijn in de natuurlijke leefwereld. Die grondervaringen waren kostbaar. Hij heeft ze zijn leven lang 'bewaard' en vanuit deze ervaringen werd zijn kijk op de wereld verbreed.

Sommigen zien het belang in geworteld te blijven in de ervaringen die hen op een ander - minder consumptief - spoor hebben gezet. Ervaringen die hen de kracht geven om de (soms erg eenzame) weg te blijven gaan van meer geaard leven: vol eerbied en aandacht voor het leven in henzelf, in andere mensen, dieren en planten.

Iemand verzuchtte: "Wat heerlijk dat iemand daar zo lang op gestudeerd heeft en het nu voor ons op een rijtje gezet heeft."

Er kwamen ook vragen op, met name of en hoe de franciscaanse spiritualiteit bij kan dragen aan de oplossing van de milieuproblematiek. Het antwoord dat uit het verhaal van Koos naar voren kwam, beviel niet helemaal. De tabellen suggereren tegenstellingen tussen het mensbeeld van Franciscus en het moderne mensbeeld, die in werkelijkheid niet zo scherp zijn. Koos heeft ze als zwart-wit typering bedoeld, om de verschillen te kunnen benadrukken, zoals ook in de toelichting in het boek wordt uitgelegd.

Kernstuk is het model van franciscaanse milieuspiritualiteit met bijbehorende toelichting. Daar komen de franciscaanse waarden in hun samenhang naar voren.

Een kritische kanttekening kwam van iemand die bekend is met milieuspiritualiteit in de derde wereld. Zij stelde dat milieuspiritualiteit niet alleen begrepen kan worden vanuit de hoogindustriële samenlevingen in het noordelijk halfrond. Volgens Koos is milieuspiritualiteit in de westerse samenlevingen als een reactie op onze hoogindustriële samenleving te zien.

Uiteraard is er geen sprake van exclusiviteit. Oosterse landen, als India, Indonesië e.a. zijn rijk aan spiritualiteit. Hun spirituele verbondenheid met de aarde en de kosmos komt voort uit een lange religieuze traditie, zoals het hindoeïsme en het boeddhisme. Daar kan het westen nog wat van leren, waar het gaat om een oplossing voor de milieucrisis.

Plenaire bijeenkomst

In de middag hebben de deelnemers een uur lang in tweetallen buiten doorgebracht met als opdracht: maak in tweetallen een meditatieve natuurwandeling over het landgoed. Let daarbij op de verschillende componenten van het landgoed en de overgangen ertussen: bos, moestuin, houtwal, waterpartijen, bloementuin, grasvelden. Je gaat zo met elkaar om, dat je ervoor zorgt dat je dankzij je maatje meer beleeft dan wanneer je de wandeling alleen zou maken.

Hierna hebben de deelnemers hun ervaringen met elkaar uitgewisseld en ook verbonden met het verhaal dat Koos in de ochtend heeft gehouden. Enkele impressies:

Het was voor sommigen een verrassende ervaring om zo in tweetallen te werken. Sowieso dat je samen met een andere persoon de natuur intens kunt beleven. Dat je inderdaad meer kunt zien, doordat het verhaal van de ander weer nieuwe verrassende aspecten van de natuur doet oplichten.

Sommige waarden uit het verhaal van Koos werden tijdens de wandeling concreet ervaren, zoals: zachtmoedigheid als houding ten opzichte van de natuur; nederigheid aangaande onze eigen positie als mens; herkenning van broosheid in de natuur; vreugde en dankbaarheid voor het mooie in de natuur.

Iemand die in zijn eentje was geweest, had zich tegen een boomstam aangevleid. Met zijn rug tegen de stam gedrukt, had hij genoten van het wijde open weidelandschap. Maar zijn aanwezigheid was aan de andere kant van het prikkeldraad niet opgemerkt gebleven door de vaste bewoners van dit

cultuurland. Al gauw stond een twintigtal koeien hem van dichtbij aan te staren met hun prachtige trouwhartige ogen. Dat hebben ze ruim 30 minuten volgehouden!

Andere waarden, zoals armoede, waren in eerste instantie minder goed herkenbaar. Doorpratend hierover werd de suggestie gedaan een vertaalslag nodig te maken om goed te verstaan wat Franciscus op het oog had. Arm zou misschien beter vertaald kunnen worden met 'behoefstig', 'kwetsbaar' en 'aangewezen op anderen en het andere om te leven'.

Armoede heeft ook te maken met onafhankelijkheid en vrijheid. Armoedebeleving kan leiden tot een sobere levenswijze, onthecht van teveel materiële zaken, waardoor ruimte vrij komt voor zingevingsvragen en spiritualiteit. Bij Franciscus is armoede een kwestie van loskomen van toe-eigening en eigenwilligheid.

We mogen genieten van alles wat we zomaar in de schoot geworpen krijgen. En dit vanuit de geloofsovertuiging dat alles een gave van God is, waar we dankbaar gebruik van mogen maken en van genieten.

Wat de maatschappelijk relevantie betreft, blijft het zelf voorleven, belichamen en promoten van 'franciscaanse' waarden van grote waarde: als spiegel in de samenleving voor een andere wijze van omgang met mensen, dieren, planten en dingen. Een omgang die mensen en wezens in de natuur ten goede komt.

De dag werd besloten met een korte - franciscaans getinte - viering.

Namens de werkgroep Milieu van het Franciscaans Studiecentrum (FSC),
Koos Leemker